

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ, КРИМІНОЛОГІЇ, КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

УДК 343. 982

Циганенко О.В., ад'юнкт кафедри криміналістики
та судової медицини НАВС, капітан міліції

Психофізіологічне дослідження із застосуванням поліграфа як науковий метод отримання відомостей, що мають значення для кримінального процесу

Статтю присвячено окремим психофізіологічним дослідженням із застосуванням поліграфа, як техніко-криміналістичного методу отримання відомостей, що мають значення для кримінального провадження. Також проаналізовано теоретичні та практичні погляди вчених-криміналістів, які дають оцінку доцільності використання поліграфа при розслідуванні злочинів.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення, поліграф, фахівець-поліграфолог, психофізіологічне дослідження.

Статья посвящена отдельным психофизиологическим исследованиям с применением полиграфа, как технико-криминалистического метода получения сведений, имеющих значение для уголовного производства. Также проанализированы теоретические и практические взгляды ученых-криминалистов, которые дают оценку целесообразности использования полиграфа при расследовании преступлений.

Ключевые слова: криминалистическое обеспечение, полиграф, специалист-полиграфолог, психофизиологическое исследование.

This article is devoted to individual psychophysiological research using the polygraph as technical and forensic method of obtaining information relevant to criminal proceedings. Also analyzed the theoretical and practical views of forensic scientists to assess the feasibility of the polygraph in the investigation of crimes.

Keywords: Forensic security, polygraph, polygraph specialist, physiological studies.

Постановка проблеми. У новому Кримінальному процесуальному кодексі України враховано визнані світовою спільнотою стандарти прав людини і громадянина, тенденції до змагального характеру кримінального провадження, зокрема, п. 15 ст. 7 КПК України закріплює «змагальність сторін та свободу у поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості» як одну з загальних засад кримінального провадження [1]. Тому, сторони усе частіше залучають експертів та спеціалістів, що володіють спеціальними знаннями для забезпечення якісного вирішення завдань кримінального провадження. Я.В. Комісарова зазначає, не є виключенням й використання спеціальних психофізіологічних знань: як правило, у формі проведення «психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа» [2, с. 12]. На думку Д.А Мовчан, довідка спеціаліста, який залучався до розслідування, дає поштовх до висунування версій в розслідуванні, дозволяє знайти приховані речові докази, та все частіше у сукупності з доказами, зібраними у кримінальному провадженні, знаходять відображення у обвинувальних актах, лягають в основу судових рішень

[3, с. 130]. Однак, на шляху практичного використання психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа з метою отримання відомостей, що мають значення для кримінального провадження в Україні існує чимало актуальних проблем: на науковому, на практичному і на законодавчому рівнях. В першу чергу постає питання науковості психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа.

Аналіз досліджень даної проблеми. Розробкою питань використання поліграфа у розслідуванні злочинів займалися такі відомі вітчизняні та закордонні вчені, як С.Ю.Алесківський, В.П.Бахін, Р.С.Бєлкін, О.В.Бєлюшина, В.О. Варламов, В.К.Весельський, В.І.Галаган, С.І. Журін, Г.А.Злобіна, В.В.Знакова, Н.І.Клименко, В.М.Князєва, В.І.Комісарова, В.О.Коновалова, А.М.Ларін, Є.Д.Лук'янчиков, О.Р.Лурія, О.І.Мотлях, Д.А.Мовчан, Ф.К.Свободний, Ю.І.Холодний, П.В.Цимбал, О.М.Цільмак, В.Ф.Якутко та інші.

Такі відомі вчені-криміналісти, як О.В.Линник, О.І. Мотлях, І. Усіков В.А.Образцова, В.Г. Гончаренко, С.В. Гончаренко роз'яснюючи огляд сучасної літератури, присвяченої «проблемі поліграфа», вказують, що і науковці, і практики сьогодні, як і десятиріччя тому, займають кардинально протилежні позиції: перші вказують на можливість та необхідність широкого використання поліграфа як у слідчих (розшукових) діях [4, с.5; 5, с. 307-309], так й у експертних дослідженнях [6], пропонують виділити в розділі «Криміналістична техніка» окремим параграфом «Криміналістичну поліграфологію» [7, с.319-329; 8, с.302-317], інше коло науковців категорично заперечує та пропонує обмежити його використання рамками оперативно-розшукової діяльності [9, с.114].

Ймовірно, що таке відношення до поліграфа останніх за залишковим принципом лишилося в Україні від часів СРСР – у наукових публікаціях того часу розходилися безпідставні заяви про принципову неможливість використання поліграфа в радянському кримінальному процесі. Також Я.В. Комісарова підкреслює, що зниження довіри до того чи іншого методу, зокрема до психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа, найчастіше є наслідком його застосування некомпетентними фахівцями, що має місце на практиці [2, с.17]. Ми підтримуємо дану точку зору.

Разом з тим, в роботах радянських часів зустрічалися й більш зважені судження, зокрема А.Р.Ратінов зазначав, що оцінка психофізіологічних інструментальних методів перевірки правдивості свідчень як ненаукових є поверхневою, оскільки: «машина не может быть реакционной, прибор не бывает ненаучным. Он или работает или не работает» [10, с.257]. Р.І. Могутін, М.В. Суботіна зазначають, що історичний розвиток довів правильність таких суджень: дослідження, які провела Американська асоціація поліграфа, вказують, що в 87-96% випадків використання поліграфа має місце позитивний для розслідування ефект [11, с.3].

Зазначена ситуація, що склалася у сфері застосування поліграфа в Україні, не є корисною для практики, насамперед, в цензі певної невизначеності – на яку допомогу фахівця-поліграфолога може розраховувати практик (оперативний працівник, слідчий, суддя, захисник тощо), що буде відповідати процесуальним вимогам, а отримані результати – належності та допустимості доказів?

Найбільш вагомими причинами неврегульованості вказаних правовідносин, на наш погляд, є по-перше, певні труднощі наукового обґрунтування процесів, що відбуваються під час спеціального психофізіологічного опитування із застосуванням поліграфа, по-друге, протидія з боку злочинних угруповань впровадження цього дієвого, непідкупного, демократичного методу боротьби зі злочинністю та корупцією.

Метою статті є розгляд існуючих наукових розробок психофізіологічного дос-

лідження із застосуванням поліграфа, як техніко-криміналістичного методу отримання відомостей, що мають значення для кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Поліграф (грецькою *poli* - багато, *graphos* – пишу) – багатоканальний психофізіологічний пристрій, призначений для реєстрації та запису у реальному часі показників емоційної напруги, що виникає у відповідь на інформацію у вигляді слів, словосполучень, малюнків, фотокарток [12, с.8]. Як зауважує відомий психофізіолог Дж. Хессета, з технічної точки зору реєструвати можливо найрізноманітніші реакції на стимули, однак поступово «поліграфами» стали називати прилади, що використовуються, в першу чергу з метою «детекції брехні» [13, с.36-48].

Прилади, які можуть бути використані з метою «детекції брехні» можуть бути дуже різноманітними та принципово відрізнятися один від одного. Кожен з них повинен бути апробованим: і не тільки з технічної точки зору, а головне - з точки зору наукової обґрунтованості та достовірності методик його застосування в визначених цілях. Як зазначає Я.В. Комисарова, спеціалісти даної сфери: одиниці з множини розрекламованих сьогодні під маркою «поліграфа» технічних засобів можуть надати дані щодо експериментально доведеної ефективності у використанні [2, с.13].

Разом з тим, Т.Р. Морозова, І.О. Моцонелідзе, Д.З. Моцонелідзе підкреслюють – одним з чинників, що забезпечує точність психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа, є використання якісного, надійного, апробованого приладу [12, с. 8]. Тільки в такому разі припустимо стверджувати, що точність висновку поліграфа становить від 80 до 97 % [14, с.15].

Наступною умовою точності психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа є використання експертом-поліграфологом апробованої методики, яка базується на теоретичному підґрунті. Нині існує достатня кількість теорій, за допомогою яких науковці описують природу психофізіологічних реакцій, що виникають під час досліджень з використанням поліграфа, зокрема:

- Теорія загрози покарання (А. Моссо);
- Умовно - рефлекторна теорія (І. П. Павлов);
- Теорія активації (Г. Борланд, Д. Раскін);
- Теорія конфлікту (Р. Борланд, Д. Раскін);
- Інформаційна теорія емоцій (П. В. Симонов);
- Теорія афекту (А. Р. Лурія);
- Діхотомізаційна теорія (Т. Бен - Шахар, Лібліч);
- Орієнтаційна теорія (М. Клейнер);
- Теорія когнітивного дисонансу (Л. Фестінгер);
- Двофакторна теорія емоцій (С. Шехтер, С. Валлінс);
- Мотиваційна теорія (В. А. Варламов);
- Теорія цілеспрямованого тестування пам'яті (Ю. І. Холодний);
- Теорія адаптації (Л. Г. Алексєєв);
- Теорія пріоритетності уваги (А. Б. Пеленіцин);
- Теорія повернення труднощів;
- Теорія новизни тощо.

Розуміння механізмів психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа детально представляє О.І. Мотлях [5, с. 81-88] Проте, провідні фахівці - поліграфологи і вчені констатують, що сьогодні жодна з існуючих теорій і жоден з теоретичних підходів не охоплює весь обсяг даних, які спостерігаються в ході поліграфічних досліджень, які у реальних, так й в експериментальних умовах. Тому жодна із запро-

повнаних теорій не є загальновизнаною [2, с.17].

На перший погляд дана ситуація є такою, що вимагає обов'язкового винайдення тієї єдиної теоретичної концепції, яка б задовольнила всіх. Однак, ми приєднуємося до іншого шляху вирішення даного питання — аналізу емпіричного матеріалу реальних психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа, за досвідом проведення якого слід звернутися до американських науковців.

У 2007 році Американська асоціація поліграфологів (ААП) взяла на себе зобов'язання аналізувати наукові публікації, результати практичних та експериментальних психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу. За результатами наукового узагальнення ААП прийняла стандарти практики, що набрали чинності 1 січня 2012 року, які вимагають від членів ААП використовувати затверджені методики аналізу психофізіологічної детекції брехні, що відповідають певному рівню точності [15].

Цими вимогами встановлено, що психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу, орієнтовані на певні події та які використовуються з доказовою метою, повинні проводитися у відповідності з апробованими методиками. Метою в даному випадку є виключення використання неавторизованих, незатверджених чи експериментальних технологій в реальному тестування, коли рішення може вплинути на життя людини, громадську і національну безпеку.

На думку фахівців ААП, точність проведення всіх тестів залежить від наступних двох дій: отримання достатнього обсягу діагностичної інформації і правильної інтерпретації інформації.

Науковці ААП констатують, що на сьогоднішній день існує величезна кількість форматів складання питань для тестів, які одночасно мають схожість між собою і кардинально відрізняються один від одного.

Крім того, практиків-поліграфологів, не в меншій мірі вводить в оману достатня кількість опублікованих досліджень, а також значення і застосування цих досліджень в технологіях реального тестування.

Рада директорів ААП прийняла на себе зобов'язання сформувати дану інформацію у формі систематичного резюме і мета-аналізу виданої наукової літератури, в якій описані критерії правильності поліграфологічних методик сучасності.

Російські вчені А.Б Пеленіцин і А.П. Сошніков які також намагалися вирішити цю складну проблему. Науковці прийшли «до важливого висновку, що увага широкої громадськості має бути звернена не стільки до проблеми наукової обґрунтованості методів прикладної психофізіології (що передбачає наявність спеціальних знань у цій галузі), скільки до оцінки практики їх застосування, до питань детальної нормативної регламентації порядку використання отриманих з їх допомогою результатів» (підкреслено нами — О.В.) [16, с.15]. На наш погляд, дослідники прийшли до висновку, що відповідає позиції ААП.

Висновки. Ми підтримуємо дану позицію і вважаємо за своєчасні законодавчі ініціативи використання психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у розслідуванні злочинів: проектом №2521 від 12.03.2013 пропонується доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України новою статтею 264-1 «Перевірка правдивості показів особи на поліграфі (детекторі брехні)» і встановити, що перевірка правдивості показань особи на поліграфі є психофізіологічної експертизою, яка проводиться експертами відповідної кваліфікації за науково-обґрунтованими методиками. Даний проект закону вносить конкретику в процес застосування поліграфа у кримінальному провадженні та відповідає сучасним науковим поглядам застосування психофізіологічного дослідження з використанням поліграфу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: чинне законодавство з 19 листопада 2012 року: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2012. – 382 с.
2. Комисарова Я.В., Мягих Н.И., Пеленицин А.Б. Полиграф в России и США: проблемы применения. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 224 с.
3. Мовчан Д.А. Методичні підходи до використання поліграфа в органах внутрішніх справ України / Актуальні проблеми юридичної психології: Тези доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Київ, 29-30 вересня 2006 р.) / Ред. кол. Є.М.Мойсєєв, В.М. Дзюба, О.М.Джужа та ін.. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 130-131
4. Линник О.В. Використання поліграфа при розслідуванні злочинів у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.В. Линник. - Ірпінь., 2013. - 19 с.
5. Мотлях О.І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимості межі застосування: монографія. – К.: Освіта України, 2012. – 394 с.
6. Усіков І. Поліграф вам у поміч. Юридичний вісник України №14, 6-12 квітня 2013. Режим доступу: http://smi.liga.net/print/articles/2013-04-10/9037786-pol_graf_vam_u_pom_ch.htm
7. Криміналістика / под ред. докт. юрид. наук, проф. В.А.Образцова. – М.:Юристь, 1997. – 786 с.
8. Криміналістика: учебник для студентов вузов / под ред. А.Ф.Волынского, В.П.Лаврова. 2-е изд., перераб. и доп. – М.:ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. – 597 с.
9. Гончаренко В.Г., Гончаренко С.В. Критерії допустимості психологічного впливу на досудовому слідстві // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. - №3(19). – С.107-116
10. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. М.: Юрлитинформ, 2001. – 548 с.
11. Могутин Р.И., Субботина М.В. Использование полиграфа в раскрытии и рас-следовании преступлений: Учеб. пособие / Р.И.Могутин. – Волгоград: ВА МВД России, 2005. – 84 с.
12. Морозова Т.Р., Моцонелідзе І.О., Моцонелідзе Д.З. Використання комп'ютерних поліграфів у кадровій роботі органів і підрозділів внутрішніх справ України: Навчально-методичний посібник / За ред. Красюка І.П. – К.: Атіка, 2006. – 120 с.
13. Хэссет Дж. Введение в психофизиологию / пер.с англ.И.И.Полетаевой; под ред. докт. биол. наук Е.Н. Соколова. – М.: Изд-во «Мир», 1981. – 358 с.
14. Варламов В.А. Детектор лжи. – Краснодар: Сов. Кубань, 1998. – 368с.
15. Meta-Analytic Survey of Criterion Accuracy of Validated Polygraph Techniques Report Prepared For The American Polygraph Association Board of Directors. Режим доступу: <http://www.polygraph.org/section/validated-polygraph-techniques/executive-summary-meta-analytic-survey-criterion-accuracy-val>
16. Пеленицин А.Б., Сошников А.П. О научной обоснованности применения полиграфа // Эксперт-криминалист. 2011. №2. – С.12-15

